

साहित्यकार राजकृष्ण कँडेलको
जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभागको स्नातकोत्तर तह (एम.ए.)

द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको

प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

सीता खनाल

नेपाली विभाग

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

२०६७

शोध निर्देशकको मन्तव्य

साहित्यकार राजकृष्ण कँडेलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र शोधार्थी सीता खनालले मेरो निर्देशनमा तयार गर्नुभएको हो । प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार गरिएको छ । शोधपत्र तयार गर्नमा शोधार्थीको प्रशस्त लगन र परिश्रम परेको छ । म उक्त शोधकार्यबाट सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६७/११/१७

.....

डा. नारायणप्रसाद खनाल
प्राध्यापक तथा विभागीय प्रमुख

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवन
नेपाली विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, चितवनका शोधार्थी सीता खनालले नेपाली स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरेको साहित्यकार राजकृष्ण कँडेलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृति गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

डा. नारायणप्रसाद खनाल
प्राध्यापक तथा विभागीय प्रमुख	हस्ताक्षर
डा. नारायणप्रसाद खनाल
प्राध्यापक तथा शोधनिर्देशक	हस्ताक्षर
श्री गोविन्दराज विनोदी
सहप्राध्यापक	हस्ताक्षर
बाह्य परीक्षक	

मिति : २०६७/१२/०१

कृतज्ञता ज्ञापन

‘साहित्यकार राजकृष्ण कँडेलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु डा. नारायणप्रासद खनालज्यूको निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । अति व्यस्त हुँदाहुँदै पनि समय निकालेर शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउनुका साथै अत्यन्त शिष्टतापूर्वक आवश्यक सुझाव र सल्लाह दिई आत्मीयताका साथ समुचित निर्देशन दिएर मलाई आत्मबल थप्दै शोध कार्यमा उत्प्रेरित गर्ने आदरणीय गुरुज्यूप्रति सर्वप्रथम म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गरी आवश्यक सुझाव दिनुहुने विभागीय प्रमुख तथा शोध निर्देशक ज्यूप्रति म कृतज्ञ छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्नका लागि आवश्यक सामग्री र सुझाव दिई प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने नेपाली विभागका आदरणीय गुरुहरू, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस पुस्तकालयका कर्मचारीहरू र समालोचक डि.आर. पोखरेल तथा अन्तर्वार्ताका क्रममा आफ्नो अमूल्य समय दिएर भर्को नमानी सहयोग गर्ने विद्वज्जनहरूप्रति म आभारी छु ।

शोधपत्र तयारीका क्रममा आवश्यक परेका स्रोत सामग्री जुटाई पूर्ण रूपमा सहयोग गर्नुहुने शोधनायक राजकृष्ण कँडेल, उहाँकी धर्मपत्नी मायादेवी कँडेल, कान्छो छोरा राजु कँडेल र मायादेवीको भतिजा दिनेशप्रति आभारी छु । त्यस्तै हरतरहले मलाई अनुकूल वातावरण मिलाई पूर्ण सहयोग पुऱ्याउने मेरा श्रीमान् माधव अधिकारी र समयमै टडकन गरी सहयोग गर्ने बहिनी सगुन शर्मा प्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । अन्तमा साहित्यकार राजकृष्ण कँडेलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभाग समक्ष पेस गर्दछु ।

मिति: २०६७/११/१७

.....
सीता खनाल
नेपाली विभाग
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन ।

विषयसूची

परिच्छेद : एक

	पृ.सं.
१. शोधपत्रको परिचय	१-७
१.१ शोधशीर्षक	१
१.२ शोधप्रयोजन	१
१.३ विषयपरिचय	१
१.४ समस्याकथन	२
१.५ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.६ पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा	२
१.७ शोधको औचित्य र महत्व	५
१.८ शोधको क्षेत्र र सीमा	६
१.९ सामग्री सङ्कलन र शोधविधि	६
१.१० शोधपत्रको रूपरेखा	६

परिच्छेद : दुई

२. साहित्यकार राजकृष्ण कँडेलको जीवनी परिचय	८-३५
२.१ पृष्ठभूमि	८
२.२ वंश परम्परा र जन्म	८
२.३ जन्म र जन्मस्थल	१०
२.४ परिवार	१०
२.५ बाल्यकाल	११
२.५.१ बाल्यकालको दुःखद क्षण	११
२.६ स्वभाव	१२
२.७ शिक्षा-दीक्षा	१३
२.७.१ मारवाडी संस्कृत महाविद्यालय	१४
२.७.२ गोयनका संस्कृत महाविद्यालय	१४
२.७.३ वाराणसेय संस्कृत विश्वविद्यालय	१४
२.७.४ त्रिचन्द्र कलेज	१५
२.७.५ सरस्वती कलेज	१५
२.७.६ कलेज अफ एजुकेशन	१५
२.७.७ त्रि.वि.कीर्तिपुर	१५
२.८ आर्थिक अवस्था	१६

२.९	वैवाहिक जीवन	१७
२.१०	शिक्षण सेवा	१८
२.१०.१	भैरवी प्रस्तावित मा.वि	१८
२.१०.२	नारायणी विद्या मन्दिर, शिवनगर	१८
२.१०.३	प्रेमवस्ती मा.वि	१९
२.१०.४	वागीश्वरी कलेज	२०
२.१०.५	बालकुमारी कलेज	२१
२.११	अविस्मरणीय क्षण	२१
२.११.१	रमाइला क्षण	२१
२.११.२	दुःखद क्षण	२२
२.१२.	चिन्तन, दर्शन र विचार	२३
२.१३.	प्रेरणा	२४
२.१४	साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश र कार्य	२५
२.१५	संस्थागत संलग्नता	३०
२.१६	पुरस्कार तथा सम्मान	३२
२.१६.१	चि.सा.प. प्रतिभा पुरस्कार	३२
२.१७	निष्कर्ष	३५

परिच्छेद : तीन

३. साहित्यकार राजकृष्ण कँडेलको व्यक्तित्व परिचय	३७-४९	
३.१	पृष्ठभूमि	३७
३.२	बाह्य व्यक्तित्व र स्वभाव	३८
३.३	विशेष अभिरुचि र विशेषता	३९
३.४	आन्तरिक व्यक्तित्व	४०
३.४.१	साहित्यिक व्यक्तित्व	४०
३.४.१.१	कवि व्यक्तित्व	४२
३.४.१.२	निबन्धकार व्यक्तित्व	४४
३.४.१.३	लेखकीय व्यक्तित्व	४४
३.४.२	साहित्येतर व्यक्तित्व	४५
३.४.२.१	प्रशासकीय व्यक्तित्व	४५
३.४.२.२	प्राध्यापकीय व्यक्तित्व	४६
३.४.३	साङ्गठनिक व्यक्तित्व	४७
३.४.३.१	सामाजिक व्यक्तित्व	४७
३.४.३.२	बहुभाषिक व्यक्तित्व	४८
३.४.३.३	निष्कर्ष	४८

परिच्छेद : चार

४. साहित्यकार राजकृष्ण कँडेलको समग्र कृतित्वको

अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन

५०-११४

४.१	कृतित्व अध्ययनको पृष्ठभूमि	५०
४.२	नेपाली साहित्यमा साहित्यकार राजकृष्ण कँडेलको आगमन	५०
४.२.१	लेखनको प्रारम्भ	५१
४.२.२	लेखनका लागि प्रेरणाको स्रोतहरू	५१
४.२.३	साहित्यिक यात्रा	५२
४.२.३.१	पूर्वार्ध चरण	५२
४.२.३.२	उत्तरार्ध चरण	५२
४.२.४	साहित्यकार राजकृष्ण कँडेलका कविताका मूल प्रवृत्ति	५३
४.३	राजकृष्ण कँडेलका पुस्तकाकार कृतिहरूको अध्ययन	५४
४.३.१	काव्यको परिचय	५४
४.३.१.१	सम्भनाका छालहरू शोककाव्यको अध्ययन- विश्लेषण	५६
४.३.१.१.१	शीर्षक	५६
४.३.१.१.२	संरचना	५७
४.३.१.१.३	विषयवस्तु	५८
४.३.१.१.४	भावविधान	५९
४.३.१.१.५	भाषाशैली	६४
४.३.१.१.६	लयविधान	६६
४.३.१.१.७	बिम्ब र अलङ्कार	६८
४.३.१.१.८	जीवनदृष्टि	७१
४.३.१.१.९	निष्कर्ष	७३
४.३.२	खण्डकाव्यको परिचय र द्रौपदीको पश्चात्ताप	
	खण्डकाव्यको सन्दर्भ प्रसङ्ग	७४
४.३.२.१	द्रौपदीको पश्चात्ताप खण्डकाव्यको विश्लेषण	७५
४.३.२.२	शीर्षक	७६
४.३.२.३	संरचना	७६
४.३.२.४	विषयवस्तु	७७
४.३.२.५	भावविधान	७७
४.३.२.६	भाषाशैली	८१
४.३.२.७	लयविधान	८२
४.३.२.८	बिम्ब र अलङ्कार	८३
४.३.२.९	जीवनदृष्टि	८४

४.३.२.१०	निष्कर्ष	८५
४.३.३.	निबन्ध परिचय र संवेदनाका स्वरहरू	
	निबन्धसङ्ग्रहको अध्ययन विश्लेषण	८६
४.३.३.१	निबन्धको संक्षिप्त परिचय	८६
४.३.३.२	संवेदनाका स्वरहरू निबन्धसङ्ग्रहको विश्लेषण	९५
४.३.३.३	संरचना	९५
४.३.३.४	विषयवस्तु	९७
४.३.३.५	विषयको प्रवृत्ति	१०७
४.३.३.६	भाषाशैली	१०९
४.३.३.६.१	उखान-टुक्काको प्रयोग	१११
४.३.३.६.२	अनुकरणात्मक शब्दको प्रयोग	१११
४.३.३.७	शीर्षक	१११
४.३.३.८	निष्कर्ष	१११
४.४.	राजकृष्ण कँडेलका व्यक्तित्व र कृतित्वका बीच अन्तःसम्बन्ध	११२
४.५	निष्कर्ष	११३

परिच्छेद : पाँच

उपसंहार

५. उपसंहार		११५-११७
५.१	परिचय	११५
५.२	परिच्छेद एकको निष्कर्ष	११५
५.३	परिच्छेद दुईको निष्कर्ष	११५
५.४	परिच्छेद तीनको निष्कर्ष	११५
५.५	परिच्छेद चारको निष्कर्ष	११५
५.६	समग्र निष्कर्ष एवम् उपसंहार	११५
परिशिष्ट खण्ड		११९-१३७
सन्दर्भसामग्री		१३८-१४२

तालिकाहरूको सूची

ता.सं.		पृ.सं.
१.	राजकृष्ण कँडेलका प्रकाशित फुटकर कविताहरू	२६
२.	विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित निबन्धहरू	२८
३.	राजकृष्ण कँडेलका प्रकाशित साहित्येतर लेखहरू	२९
४.	शैक्षिक संस्थामा आबद्धता	३१
५.	साहित्यिक संस्थामा आबद्धता	३१
६.	सामाजिक संस्थामा आबद्धता	३१
७.	पुरस्कार तथा मानपदवी	३३
८.	निबन्धहरूको संरचना	९७

सङ्क्षेपीकृत शब्दहरू

प्रस्तुत शोधपत्रमा प्रयोग गरिएका सङ्क्षेपीकृत शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :-

आ.मा.वि.	आवासीय माध्यमिक विद्यालय
उ.मा.वि.	उच्च माध्यमिक विद्यालय
एफ.एम.	फ्रिक्वुन्सी मोडुलेसन
एम.ए.	मास्टर अफ आर्टस
काठः	काठमाडौं
क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
चि.सा.प.	चितवन साहित्य परिषद्
छै.सं.	छैठौं संस्करण
जु.रे.स.	जुनियर रेडक्रस सर्कल
टी.भी.	टेलिभिजन
डि.आर.	डिल्लिराम
ता.सं.	तालिका सङ्ख्या
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
दो.स	दोस्रो संस्करण
नार्क	नेपाल एग्रिकल्चर रिसर्च सेन्टर
ना.वि.मं.मा.वि.	नारायणी विद्या मन्दिर माध्यमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
ने.रा.प्र.प्र.लि.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान लिमिटेड
पाँ.सं.	पाँचौं संस्करण
पू.	पूर्णाङ्क
प्र.अ.	प्रधान अध्यापक
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
भ.न.पा.	भरतपुर नगरपालिका
भू.पू.	भूतपूर्व
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
वी.ब.क्या.	वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
वि.व्य.स.	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
वि.सं.	विक्रम संवत्
सा.प्र.	साभ्ता प्रकाशन
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय